

УДК 316.343-058.237(043.3)

В. М. ЩЕРБАК,*кандидат історичних наук, доцент,**доцент кафедри історії**Української державної академії залізничного транспорту*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ НА РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НЕОЕКОНОМІКИ

Досліджено поняття ринку інтелектуальної праці на сучасному етапі становлення неоекономіки, його функціональні особливості. Визначено трихвильові різновекторні тенденції змін у структурі ринку інтелектуальної праці.

Постановка проблеми. Проголошення курсу на впровадження інноваційної моделі розвитку економіки України, закріплення права на різноманітність форм і видів власності вимагає створення системи управління знаннями і, відповідно, розроблення та реалізації стратегії захисту інтелектуальної власності. Інтелектуальна праця втілюється в запасі й потоці знань, творчих (креативних) здатностей, досвіду вирішення інноваційних проблем, культурі й мотиваціях розумової праці до продуктивного її використання і зростання доходу суб'єкту, фірми й суспільства. Носієм індивідуальної інтелектуальної праці є фахівець, інноватор. Така праця втілюється в об'єктах інтелектуальної власності й авторських правах, створює інтелектуальний потенціал фірми, який включає специфічні нематеріальні активи підприємства, використовувані для забезпечення й підтримки конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень. На думку багатьох учених, у XXI ст. почався етап переходу найбільш розвинених держав до постіндустріальної інформаційної стадії свого розвитку – неоекономіки [1, с. 64–113]. Для постіндустріального суспільства характерна економічна інфраструктура, яка характеризується головним чином перевагою нематеріальних активів, соціалізацією новітніх науково-технічних розробок, насамперед у галузі інформаційних технологій і зростанням ролі людського фактора. Існування ринків нематеріальних активів досліджується, наприклад, у роботі Г. Беккера «Економічний аналіз і людське поведіння», де він відзначає важливість соціального підходу у визначенні факту існування неоекономіки. На його думку, даний підхід «припускає існування ринків із неоднаковим ступенем ефективності координації дій різних учасників – індивідуумів, фірм і навіть цілих націй – таким чином, що їх поведінка стає взаємопогоджуваною» [2, с. 26].

У такому контексті П. Сорокін стверджував, що не має потреби говорити про те, що інтелект є найбільш важливою умовою існування, виживання й успіху як індивіда, так і соціальної групи [3, с. 206].

Ринок у найзагальнішому вигляді можна схарактеризувати як багатогалузеву сферу соціально-економічних відносин із приводу купівлі-продажу певних видів товарів. Серед таких товарів можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні активи, а також здібності й можливості людей, реалізовані за допомогою ринкових відносин. Традиційно переважає точка зору про формування й переважний розвиток ринкових відносин, які пов'язані з реалізацією здібностей до праці окремої людини й соціуму в цілому на основі попиту та пропозиції, купівлі-продажу робочої сили, конкуренції. Цей комплекс соціально-трудових відносин В. С. Буланов, Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва та інші автори визначають як ринок праці [4; 5]. Відповідно до умов неоекономіки головними серед усіх видів ресурсів є саме знання, уміння, навички й здібності людини, тобто її індивідуальний людський капітал. Звідси випливає, що соціальне становище індивіда безпосередньо пов'язано з рівнем його освіти.

Суспільна інтелектуальна праця витрачається тільки в різноманітних конкретних видах, результати якої можна уявити лише в абстракції. Тому інтелектуальну працю можна назвати абстрактною працею. Але це не просто вигадана праця, вона реально існує й характеризується тим, що абстрактна наукова праця не просто інтелектуальна праця у фізіологічному змісті, а певна форма вираження суспільної праці, яка властива певному економічному укладу. Тобто можна констатувати, що інтелектуальна праця є одночасно і конкретною, і абстрактною, її перевага над всіма іншими видами

праці є головною ознакою становлення неоекономіки й потребує подальшого дослідження.

Ринок інтелектуальної праці є найскладнішим з усіх видів ринків ресурсів, що пов'язано, насамперед, з об'єктом укладання ринкових угод. Інтелектуальну працю як ресурс можна схарактеризувати двома основними параметрами – ступінь креативності та кваліфікаційна складність інтелектуальної праці. Таке визначення дає змогу виділити наступні види інтелектуальної праці: репродуктивна праця; алгоритмічна праця; творча праця, де творча праця являє собою свідому й доцільну інтелектуальну діяльність, яка є реакцією індивіда на зовнішнє середовище та служить задоволенню його матеріальних і нематеріальних потреб. Результатом інтелектуальної творчої праці є новий інтелектуальний продукт, який дозволяє переходити від менш продуктивних видів діяльності до більш продуктивних; вико-

ристовувати власні знання й здібності, які, будучи невіддільними від людини, надають змогу розвивати власний творчий інтелектуальний потенціал. Усе це зумовлює кардинальні зміни соціального простору, що спричиняє трансформацію соціальних відносин, якості соціальних акторів та детермінацію їхньої інтелектуальної діяльності.

Діяльність суб'єктів в умовах неоекономіки визначають формування нового типу суспільства, заснованого на знаннях, інтелекті й новій системі соціальних відносин, що продукують і підтримують їх. Процес формування пропозиції інтелектуальної праці в неоекономіці залежить від волевиявлення кожного працівника, від його інтелектуальних можливостей, здібностей, навичок роботи, життєвих планів, загальної культури тощо. У цілому кон'юнктуру на ринку інтелектуальної праці можна представити таким чином (рис. 1).

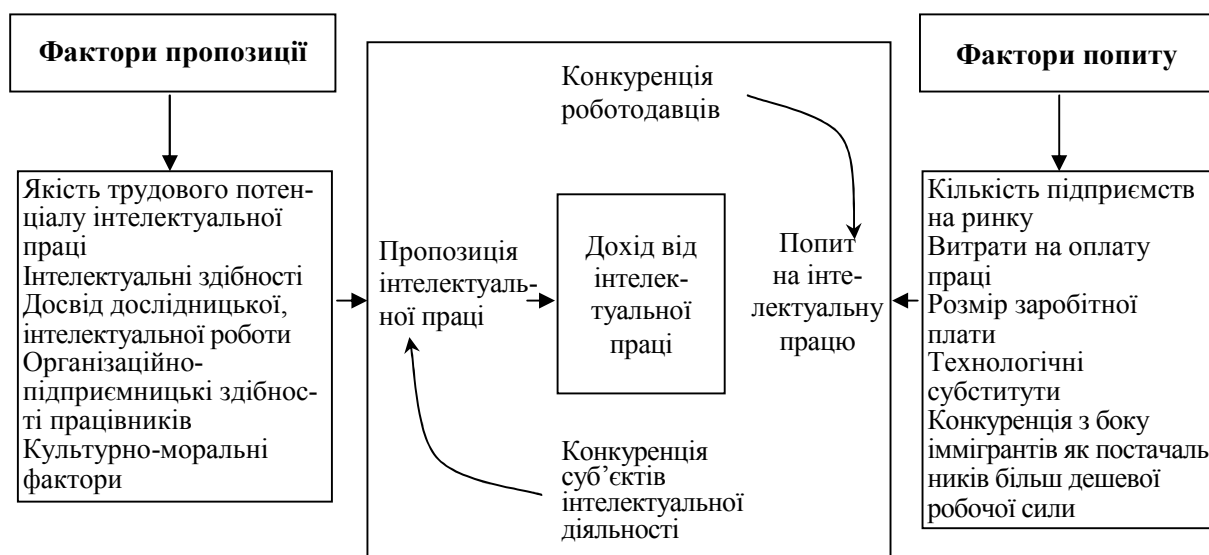

Рис. 1. Кон'юнктура на ринку інтелектуальної праці

Механізм попиту та пропозиції на ринку інтелектуальної праці заснований на конкуренції між працівниками за право найбільш вигідного застосування своїх здібностей і роботодавцями – за право залучати й використовувати найбільш кваліфікованих працівників, здатних до креативної, інноваційної діяльності. Товаром на даному ринку є інтелектуальна праця, носієм якої є безпосередньо кожний працівник, який займається розумовою діяльністю. Він же й вирішує, як найбільш вигідно застосувати свої здібності, навички, знання; робоче місце, що є власністю роботодавця.

Найбільш рідкісними і значущими на прак-

тиці є підприємницькі й організаторські здібності. Оплата праці вищого управлінського персоналу і підприємців не обмежується верхньою межею й залежить від доходів бізнесу. На прибуткових підприємствах керівники й автори інноваційних проектів одержують як заробітну плату, так і частину доходу у вигляді бонусів або частки прибутку, яка іноді може в кілька разів перевищувати заробітну плату. Отже, в силу того, що кожний працівник має унікальні здібності й знання, які вимагають постійної підтримки й удосконалення, можна сказати, що ринок інтелектуальної праці є більш смисливим за змістом і формам прояву, порівняно,

наприклад, із загальним ринком праці. Крім того, здатності людини до праці формуються шляхом сполучення вроджених властивостей людини з освітою, міграцією, охороною її здоров'я й способом життя, рівнем розвитку її творчих здібностей і моральних якостей. Даний факт не цілком урахується на загальному ринку праці, у той час як щодо ринку інтелектуальної праці повною мірою може бути врахована вся сукупність цих факторів. Зростання значення якості інтелектуальної праці, інформаційна революція, перехід до неоекономіки обумовлює трансформацію загального

ринку праці в ринок інтелектуальної праці, що може породжувати суспільне напруження – тривожні побоювання про різке зменшення частки працівників, зайнятих переважно в галузях виробничої сфери. У зв'язку із цим відзначається зростання конкуренції на ринку інтелектуального капіталу, що викликана також розходженнями в рівні освіти населення, у рівні його мобільності на сучасному соціальному просторі. Структура ринку інтелектуальної праці є більш складною порівняно зі структурою загального ринку праці (рис. 2).

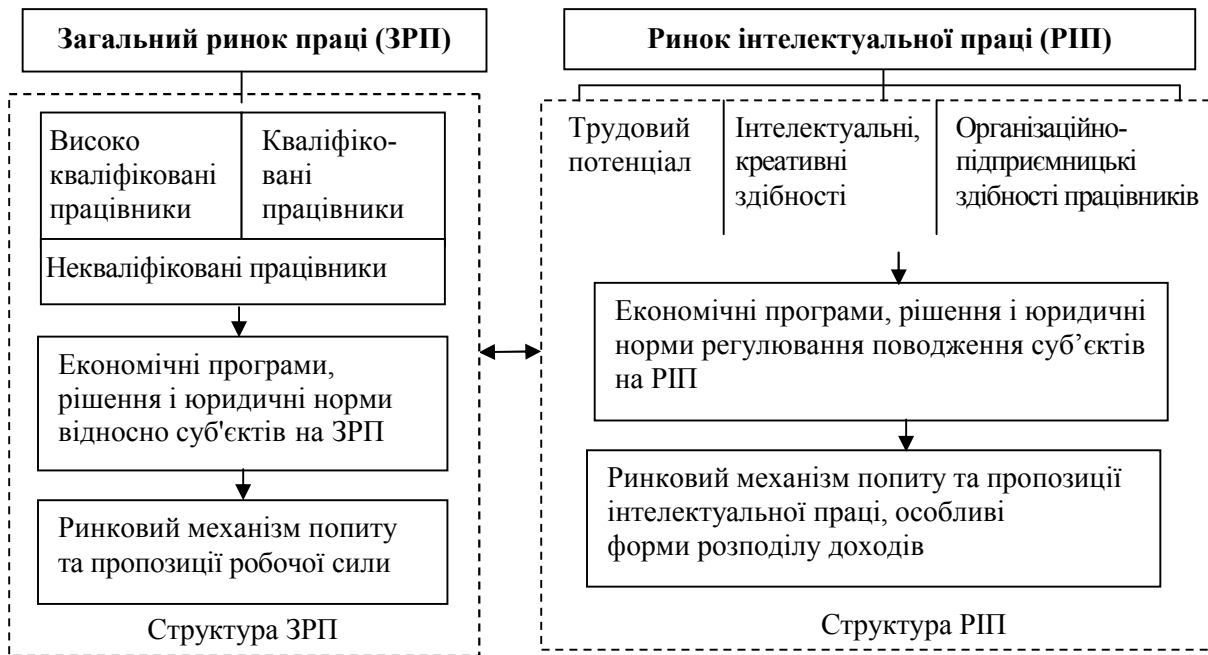

Рис. 2. Структура ринків праці

У неоекономіці ринок інтелектуальної праці являє собою безпосереднє просування суб'єктами-власниками інтелектуального капіталу своїх знань і здібностей у певній галузі діяльності. Але ринок інтелектуальної праці – це насамперед конкурентний ринок. У силу надзвичайної складності структурно-функціональної організації даного ринку завжди існує певна невідповідність між попитом на інтелектуальну працю і її пропозицією. Зокрема, частина робочих місць, які вимагають для свого заміщення виконавця високої кваліфікації, залишається не зайнятою, а частина осіб, що не мають необхідної спеціальної підготовки, не можуть знайти роботу. У такій ситуації виникає конкуренція не тільки між безробітними за те, щоб одержати хоч яку-небудь роботу, але й між висококваліфікованими працівниками й

фахівцями за більш вигідне використання своєї праці з більш високим заробітком. У результаті проведення аналізу сучасної ринкової ситуації виявлено численні диспропорції на ринку інтелектуальної праці. Рівень розвитку даного ринку в українській економіці за більшістю параметрів не відповідає новим викликам сучасності. Так, недостатня розвиненість структури ринку інтелектуальної праці призводить до виникнення різних соціальних проблем, серед яких найбільш важливими є наступні:

- недостатня збалансованість попиту та пропозиції інтелектуальної праці;
- низька конкурентоспроможність і професійна мобільність трудових ресурсів через недостатній розвиток їх інтелектуального потенціалу;
- зростання безробіття і соціальної напруженості в суспільстві послабляє стимули до

реалізації організаційно-підприємницьких здібностей.

Указані проблеми обумовлені об'єктивними соціальними процесами, які відбуваються на ринку інтелектуальної праці: надзайнятість носіїв інтелектуального капіталу на тлі прихованого безробіття, що досягала, за різними оцінками, 10–25 % працюючих громадян; значна кількість вакансій при дефіциті робочої сили за рядом висококваліфікованих інтелектуальних професій, що визначались недоліками підготовки, відсутністю трудової мобільності, необхідної для адаптації до мінливих виробничих умов; нерівномірний розподіл інтелектуальних ресурсів по території країни; поширення неофіційних і тіньових форм зайнятості.

З огляду на специфіку організації й функціонування українського ринку інтелектуальної праці необхідно звернути особливу увагу на те, що в рамках використання інтелектуального потенціалу сьогодні серйозно змінюється кількісно-якісна диференціація робочих місць, а також галузевий розподіл робочої сили [6, с. 9–10].

Найбільшу категорію зайнятих становлять особи, що мають вищу й середню професійну освіту, тобто власники інтелектуального капіталу, що реалізують свої здатності на ринку інтелектуальної праці. Формування й функціонування даного виду ринку обумовлено особливим динамізмом і надзвичайною складністю процесів, що відбуваються в соціумі. Інтелектуальні здібності кожної людини стають особливо важливим фактором прогресу в умовах інноваційної економіки, що відрізняється прискореними темпами розвитку інформаційних технологій всіх галузей. Як відзначають В. М. Геєць, В. П. Семиноженко, інтелектуалізація економічного середовища, нові наукові знання, інноваційний бізнес, інформатизація, ступінь оволодіння інформаційними ресурсами стають необхідною основою існування високоєфективної й конкурентоспроможної неоекономіки [1, с. 230]. У зв'язку із цим на сучасному етапі розвитку світового ринку саме

інтелектуальна його складова визначає напрямки поступального руху й удосконалення суспільства в цілому. На жаль, незважаючи на важливість нових досліджень і розробок, покликаних підвищити конкурентоспроможність нашої країни на світових ринках товарів і послуг, кількість організацій, що працюють у інноваційному бізнесі, неухильно скорочується: з 4099 у 2000 р. до 3797 – у 2009 р. (на 8 %) [1, с. 202; 7, с. 207].

Ситуація на ринку інтелектуальної праці послаблюється ще й тим, що в Україні середній вік висококваліфікованих працівників у багатьох галузях промисловості становить 53–57 років. Застарілі виробничі технології й устаткування, тривалі й необоротні зупинки виробництва, низька заробітна плата викликали у свій час відтік професіоналів, що призвело до істотних змін соціальної структури суспільства. Так, частка працівників вищої кваліфікації в промисловості України становить близько 5 %, у той час як у США – 43 %, а в Німеччині – 56 %. Крім того, у нашій країні спостерігається зниження рівня трудової активності, що є наслідком погіршення здоров'я й фізичного стану суспільства [8, с. 199].

Висновки та пропозиції. Дослідження роль інтелектуальної праці в сучасних економічних трансформаціях дозволило сформулювати визначення інтелектуальної праці, що набула сьогодні ряд нових рис і характеристик, що виявилися як відповідь на вимоги соціального середовища постіндустріального суспільства, що змінюється. З'ясування змісту та сучасних особливостей інтелектуальної праці дозволило сформулювати сутність та особливості інтелектуальної праці, яка має двоїстий характер: абстрактність (розумова діяльність утілена в сукупності знань, творчих здібностях, досвіді вирішення інноваційних проблем) і конкретність (розумова діяльність утілюється в певну корисну форму, створення споживчої вартості у вигляді специфічних нематеріальних активів).

Список використаної літератури

1. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України : монографія / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272 с.
2. Беккер Г. С. Экономический анализ и человеческое поведение / Гэри С. Беккер // THESIS. – 1993. – Вып. 1. – С. 24–40.
3. Johnston B. V. Pitirim A. Sorokin: an Intellectual Biography. – Lawrence, KS : University Press of Kansas, 1995. – 416 p.
4. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна. – К. : Шторм, 2003. – 382 с.
5. Буряк П. Ю. Економіка праці і соціально-економічні відносини / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський,

М. І. Григор'єва. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 440 с.

6. Близнюк В. В. Регіональні особливості ринку праці в Україні: методологія дослідження, аналіз та прогноз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 / Вікторія Валеріївна Близнюк. – К., 2001. – 20 с.

7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. – К. : Держкомстат України, 2009. – 395 с.

8. Семиноженко В. П. Україна: шлях до постіндустріальної цивілізації / Володимир Петрович Семиноженко. – Х. : Константа, 2005. – 359 с.

Надійшла до редколегії 13.10.2010

ЩЕРБАК В. М. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ НА РЫНКЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ТРУДА В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ НЕОЭКОНОМИКИ

Исследовано понятие интеллектуального труда на современном этапе создания неоекономики, его функциональные особенности. Определены трехволновые разновекторные тенденции изменений в структуре рынка интеллектуального труда.

SHCHERBAK V. RECENT TRENDS IN THE MARKET OF INTELLECTUAL LABOR IN THE NEOECONOMIC'S FORMATION

The results of researches in the field of intellectual work, its structure are expounded. Three-wave different vector tendencies of changes in the structure of market of work, functional features of intellectual work is pointed out.

УДК 349.2

С. Ф. ГУЦУ,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри політології та історії

Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНИХ ВІДПУСТОК У ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Розглянуто ознаки та види соціальних відпусток. Запропоновано визначення поняття «соціальна відпустка», показано цілі її надання та місце у соціально-трудових правовідносинах.

Розбудова України як соціальної, демократичної та правової держави зачіпає всі сфери її життєдіяльності та взаємодії системи влади і суспільства. Особливого значення в такий трансформаційний період набуває соціальний характер даних відносин, пріоритет дотримання загальнолюдських цінностей їх учасниками. Трудове право завжди вирішувало і соціальні питання працівників. Соціальний елемент прослідковується також у призначенні трудового права – воно повинно слугувати, насамперед, людині і суспільним потребам. Через соціальну функцію трудове право сприяє формуванню особи, виступає гарантом реалізації широкого комплексу соціально-економічних прав і свобод, якими наділено працівника [1, с. 30]. Тому в законодавчих актах і в інших нормативно-правових документах законодавець часто використовує термін «соціально-трудові відносини» і тим самим акцентує увагу роботодавців на необхідності дотримання економічних, трудових, соціальних прав і свобод працівників. На думку О. І. Процевського, коли в нормативно-правових актах уживається поняття

«соціально-трудові відносини», то термін «соціальний» слід розглядати як бажання наголосити на пріоритеті останніх у суспільстві й одночасно – на важливості для держави соціальної форми спільної праці [2]. У свою чергу, В. Жернаков вважає, що *соціальне* стосовно трудових відносин може розглядатися з двох боків. По-перше, воно стосується «внутрішньої» сторони праці, коли для того, щоб стати предметом правового регулювання, процес праці повинен набути соціальної форми. По-друге, існує «зовнішня» форма соціального в праці, під якою можна розуміти колективні та «надколективні» засоби регулювання трудових та тісно пов'язаних з ним відносин. Такі відносини виникають на рівні трудового колективу або регіону, галузі, держави з питань організації праці, соціально-побутових умов тощо між профспілками і роботодавцями чи між об'єднаннями перших та других за участі органів влади [3, с. 42].

Чинне трудове законодавство не надає визначення поняття «соціальна відпустка». На нашу думку, використання терміна «соціальна